

Medi obert com a espai i com a intervenció socioeducativa amb infància i adolescència en situació de risc social

Un repàs històric

L'infant fins al segle XX havia merescut poca consideració social; els nens eren propietat dels pares i no eren destinataris de cap mena d'atenció específica. Les transformacions socials, com també els avenços de la psicologia i la pedagogia, van servir per donar rellevància al món de la infància, per dotar-lo de contingut i sensibilitzar tothom envers la necessitat d'atendre els nens i protegir-los, davant la debilitat intrínseca a la seva pròpia condició de menors. Simplificant una mica, els infants eren considerats des del vessant de la protecció social, fonamentalment com éssers fràgils i immadurs que necessitaven aquesta protecció fins a assolir l'autosuficiència personal.

Avui, assolida la plena escolarització obligatòria als països desenvolupats, les institucions públiques i també les entitats d'iniciativa social s'han abocat al món de la infància tenint en compte altres aspectes i, en particular, de la infància en risc, és a dir, aquell segment de la població infantil, que pel fet d'estar envoltat de certes condicions socioeconòmiques, culturals o personals pot patir desatencions o, fins i tot, maltractaments greus.

Les problemàtiques laborals, les situacions de marginació fruit de les dinàmiques socioeconòmiques de les societats postindustrials, o les mateixes dificultats de caràcter emocional o psicològic de les famílies d'alguns infants, poden esdevenir factors de risc pel seu desenvolupament normalitzat i, de vegades fins i tot, per a la seva pròpia integritat física o psíquica.

L'acció dels poders públics i de les entitats socials que treballen en matèria d'infància, té per objectiu dur a terme una acció protectora dels infants i també una acció preventiva. Així, Maluquer de Motes (1998:161-162) afirma que "el respecte i la protecció dels menors i dels seus drets es transforma en una situació extrema quan s'ha d'arribar a la declaració del menor desemparat per a obtenir efectiva protecció. En aquest sentit el comú de la legislació, dins l'àmbit del respectiu territori, determina aquesta qualificació extrema per tal d'intervenir amb rapidesa i extreure el menor de la situació de desatenció que només li produeix dany o perjudici".

Acció protectora pel fet que tracta de preservar els infants de les situacions de desatenció o maltractament. Acció preventiva perquè intenta manipular els factors associats al naixement de problemàtiques o necessitats socials que puguin fer reaparèixer les anteriors situacions. Tot i aquestes afirmacions, sempre queda viva una certa tensió i debat entre el que considerem protecció

i prevenció, i el que pot acabar esdevenint control social; però aquest no és el tema de l'article i, per tant, el deixo només apuntat.

En aquest procés de construcció d'una estructura protectora, i dins el procés de constitució de la Xarxa de Serveis Socials a partir dels anys 80 a Catalunya, varen néixer diversos programes d'intervenció social, amb una clau pal·liativa i compensatòria. Aquests programes i els seus respectius projectes ubicaven la seva intervenció dins el mateix àmbit de vivència de l'infant i l'adolescent, participaven de la seva vida quotidiana i pertanyien al seu món de relacions habituals i conegudes. És al que Casas (1998) es refereix quan parla de medi obert com a un conjunt de "programes destinats a fer un treball preventiu amb infants, joves i adolescents, que es troben en situació de risc o cert desemparament", com ara la figura de l'educador de carrer, els pre-tallers, o els centres oberts, iniciant el que podríem anomenar intervenció socioeducativa en medi obert, vetllant sobretot perquè l'acció es realitzés en el mateix medi, prioritzant el coneixement i la proximitat a les diferents situacions que demandaven l'atenció.

Molts d'ells naixien de la dinàmica d'animació sociocultural i educació en el lleure vigents a Catalunya des dels anys 50. Volien respondre a una nova sensibilitat d'atenció a la infància, especialment de determinats barris populars molt deprimits. Primer ho varen fer des de iniciatives del món del lleure, però a poc a poc, anaren introduint dinàmiques d'especialització educativa, sota la tutela de l'Administració local, i més sovint encara, de la iniciativa d'entitats, col·lectius i Fundacions. Les necessitats concretes de protecció a la infància varen ser els eixos dels nous projectes que volien respondre a situacions d'infants que, per determinades circumstàncies sociofamiliars, no rebien un suport suficient que els permetés un desenvolupament afectiu, cognitiu, personal i social.

Els col·lectius atesos fins aquell moment eren diversos, i estaven ubicats dins un context força estable, especialment pel que fa referència a la proximitat d'uns determinats valors i consens de principis de cohesió social. D'aquesta manera l'esquema d'intervenció social responia una interpretació uniformadora i culturalment homogènia, ignorant bastant les diferències interculturals existents. Les *necessitats* es relacionaven amb l'esquema clàssic de vinculació a situacions de pobresa cultural i econòmica, als problemes de drogoaddiccions, o determinades realitats de desajust familiar i de la immigració del camp peninsular cap a les àrees metropolitanes industrials.

Però cal dir que en els 90 les circumstàncies socials i les necessitats varen començar a canviar substancialment, tot unit a un creixent paper de

protagonisme del Sector públic, especialment els Ajuntaments i els Consells Comarcals en les intervencions de medi obert. La legislació va anar evolucionant, renovant les disposicions jurídiques que s'heretaven de la Dictadura, adequant-se cada cop més als criteris de la Unió Europea i al consens de les Nacions Unides, i definint cada cop més tant les plataformes d'intervenció, com els objectius generals que aquesta hauria de mantenir. El medi obert i els programes que el conformaven prenia cos i força en el conjunt de les noves iniciatives amb infància i adolescència.

Algunes constatacions des de la legislació i les institucions públiques a l'entorn de les noves situacions de la infància i adolescència en risc social

Des dels inicis de la legislació autonòmica es va tenir clara l'opció per un treball de protecció clar i decidit per a la Infància, almenys pel que fa a plantejaments teòrics. Per exemple, la Llei de Serveis Socials 26/85, de 27 de desembre, enunciacava que "es consideren àrees d'actuació, l'atenció i promoció del benestar de la infància i de l'adolescència, amb l'objectiu de contribuir al seu ple desenvolupament personal, especialment en els casos en què els entorns sociofamiliars i comunitaris tinguin un alt risc social, sens perjudici de les funcions específiques de protecció i tutela de menors".

Però en els darrers anys han aparegut tot un seguit de dinàmiques socials noves, especialment les derivades de la mobilitat de població amb l'arribada de nous llenguatges i tradicions culturals, que units a la crisi de les prestacions de l'estat del benestar amb l'augment del nombre de processos d'exclusió social, ens fa plantejar de nou tot un seguit de noves necessitats que pateix la infància a Catalunya, i amb elles una revisió de les intervencions compensatòries que realitzen els diferents programes d'atenció a la infància.

Segons el darrer informe sobre el model d'Atenció a la Infància en risc a Catalunya del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya (2001), "per un altra banda, i des de l'anàlisi realitzada a la població infantil i adolescent atesa en aquests últims 7-8 anys, sobretot a Catalunya, es constata que la població objecte de protecció ha canviat de forma determinant. S'ha passat de l'atenció als nens pobres i deseparats a una tipologia mes complexa".

Segons aquest informe, les noves poblacions infantils i adolescents en situacions de risc social, comporten problemes patològics importants, en els quals l'agressivitat i la violència sembla formar part de la seva forma habitual de relacionar-se, comunicar-se i, en definitiva, d'interaccionar amb el seu entorn. Es fa cada cop més palesa la conflictivitat associada a adolescents que denoten una psicopatologia severa, "uns nens i joves que s'han de protegir i no sempre volen ser protegits", en paraules de la mateixa Direcció General d'Atenció al Menor (2001), que planteja la necessitat de revisar el sistema d'assistència atesa l'agressivitat i el rebuig dels usuaris. Aquesta realitat ens situa davant d'una reflexió tècnica i institucional obligada, a més d'una certa reflexió social, on avui molts dels agents d'intervenció social i la majoria de polítics i institucions públiques, s'hi mostren favorables.

És llavors quan el treball en medi obert apareix com especialment rellevant, alternativa a l'internament del menor, i comença a rebre per part del marc legal un reconeixement de la seva importància. Revisem-ne alguns articles a tall d'exemple:

- "En l'execució de mesures adoptades pel que fa a la situació dels menors, cal procurar mantenir aquests en el seu medi natural o en condicions que s'aproximin al medi familiar normal, sempre que sigui en detriment dels interessos del menor". Llei 11/1985 de protecció de menors. Article 12.
- "Es procurarà la reinserció del menor en la pròpia família i que la guarda i l'acolliment dels germans es confiï a una mateixa institució o persona, sempre que redundi en interès del menor". (Llei 21/1987. Article 172.4).
- Maluquer de Motes (1998:163) parlant de la Llei 37/1997 assenyala que "en general les mesures assenyalades tenen dos postulats diferents que es debaten entre mantenir el menor desemparat dins l'àmbit de la seva pròpia llar i ambient familiar o treure'l d'aquest entorn i atribuir la responsabilitat genèrica i específica a una altra persona o institució".
- "Els serveis socials han de tendir a mantenir els ciutadans en els seus ambients familiar i social o, si s'escau, a reinserir-los en l'entorn de la comunitat, respectant en tots els casos el dret a la diferència". (Llei 4/1994 d'administració institucional, desconcentració i de coordinació dels sistema català de serveis socials. Article 6.e).
- "Seran principis rectors de l'actuació dels poders públics, els següents: el manteniment del menor en el medi familiar d'origen a no ser que no sigui

convenient per al seu interès”. (Llei Orgànica 15/1996 de Protecció Jurídica del menor. Article 11.2.b)

- Serà principi rector de l’actuació dels poders públics, la prevenció de totes aquelles situacions que puguin perjudicar el desenvolupament personal del menor” (Llei Orgànica 15/1996 de Protecció Jurídica del menor. Article 11.2.d).

- “La prioritat dels programes d’actuació en l’entorn familiar i social propi, sempre que no sigui perjudicial per als interessos dels menors i joves”. (Llei 27/2001 de Justícia Juvenil. Article 4.f)

- “Són mesures preventives i educatives: l’atenció en determinats centres oberts, tallers i altres serveis comunitaris... L’atenció en el seu propi entorn... La derivació cap a un centre d’acolliment o residencial ha d’ésser sempre l’últim recurs a emprar i només es pot acordar quan no és possible d’utilitzar cap altre programa”. (Llei 8/2002 sobre mesures de protecció als menors desemparats i de l’adopció, i de regulació de l’atenció especial als adolescents amb conductes d’alt risc social. Article 45.2.a., 45.2.b., 45.3).

Autors com Sevilla (2002:175), que han treballat d’una manera minuciosa la legislació social i de protecció a la Infància de les diverses Autonomies de l’Estat espanyol, creuen que és molt freqüent trobar dins la Legislació de les Comunitats Autònomes una activitat de seguiment del menor i la seva reinserció en el propi medi, activitat “que es fa evidentment necessària quan ha existit una carència o situació de risc i es pretenen eradicar totalment i eficaçment els factors que hi han conduït”.

Però al mateix temps, en el cas de Catalunya s’estava produint a escala legislativa un enduriment de les condicions de la Protecció, i així segons Llei de modificació de la Llei 37/1991, sobre mesures de protecció dels menors desemparats i de l’adopció, i de regulació de l’atenció especial als adolescents amb conductes d’alt risc social, de 30 de setembre de 2001, “d’una banda, l’entitat de protecció de persones menors cada cop ha d’atendre més nois i noies adolescents i menys infants perquè hi ha menys abandonaments i més adopcions i perquè les persones adolescents, amb problemes familiars o sense, tot sovint són més conflictives i refractàries a l’aplicació de les mesures de protecció que necessiten per atendre’ls i per a promoure el desenvolupament integral de la seva personalitat”.

La Llei constata la creixent dificultat de les condicions en el treball de tutela i Protecció des de l’internament de menors amb risc social, quan aquests acabaven rebutjant l’oferta educativa i material que els hi oferia la Institució,

que per la seva banda només trobava solució endurint cada cop més els mecanismes de control dels infants i adolescents atesos en els Centres. Funes (1999:14), parla en la seva reflexió sobre la Llei, si “el nostre repte, el nostre dilema, encara és de si hem de castigar els nous *salvatges* o construir noves formes d’actuar per a responsabilitzar els ciutadans i les ciutadanes”.

Avui es torna a parlar seriosament del medi obert com a plataforma privilegiada d’intervenció amb infància en risc social

Avui es torna a parlar seriosament del medi obert com a plataforma privilegiada d’intervenció amb infància en risc social. Les noves reformes de les Lleis del Menor, que es realitzen tant des de la vessant de Protecció com des de Justícia, veuen en aquest àmbit una proposta que pot evitar les situacions que condueixen a la institucionalització del menor.

L’article 44b de l’esmentada Llei de modificació de la Llei 37/1991, sobre mesures de protecció dels menors desemparats i de l’adopció, i de regulació de l’atenció especial als adolescents amb conductes d’alt risc social, de 30 de setembre de 2001, parla de que “en exercici de la seva funció de prevenció de la marginació, de les conductes d’alt risc social i la delinqüència, les administracions resten compromeses a finançar amb les dotacions adequades el treball dels educadors de carrer, equips bàsics de serveis socials i equips d’atenció a la infància i a l’adolescència, i també tots aquells serveis o prestacions que donin suport a l’atenció de l’adolescent en el propi entorn”. Semblava que l’Administració es comprometia des de la legislació a enfortir econòmicament els programes en medi obert.

En aquesta mateixa línia, el Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, en les seves línies estratègiques per al 2001, afirma que “el futur de la protecció a la infància en risc ha de passar pels principis continguts en el model que potencia el desenvolupament del menor en risc en l’entorn familiar propi o alternatiu, que treballi l’entorn familiar facilitant el canvi i la responsabilització, que la seva intervenció sigui necessària però no més, per tal de no generar dependències”.

Podem afegir, a més, les noves situacions de desemparament que afecten especialment la població estrangera menor d’edat, unida a la dificultat d’establir amb els interessos comuns, qüestionen d’una manera clara les accions de l’internament, i fins i tot de les acollides. És el que Funes (1999:12) es refereix quan parla de la institucionalització com “la impotència d’una societat complexa per a atendre qui no segueix la marxa o per a incloure o acceptar qui és diferent”.

D’aquesta manera el medi obert es configura com alternativa a l’internament i al trencament dels lligams de l’infant amb la família i el món més proper a

on ha nascut i crescut, la proposta del medi obert permet dissenyar intervencions educatives en el propi espai familiar i social de l'infant, actuacions més regulars, quotidianes, extensives i especialment normalitzadores de les situacions personals. I tot això esdevé en un moment on l'anomenat treball comunitari s'està convertint en una variable molt important en l'àmbit de la prevenció de situacions de risc social i de construcció d'un nou teixit de relacions als diferents barris i, alhora, d'establir i reforçar lligams entre les diferents comunitats culturals que es troben en un mateix territori.

Salvant les distàncies cap a determinades situacions personals d'infants amb molta complexitat, o amb situacions de desemparament greus i extremes, el medi obert com a intuïció de treball socioeducatiu, brinda una oportunitat privilegiada a l'Educació Social. Li permet definir, dissenyar i implementar programes i intervencions cada cop més inserides en el conjunt del teixit social, cada cop més relacionades amb els recursos del territori, cada cop més interdisciplinàries amb la resta d'agents socials i educatius.

La difícil acotació del medi obert des dels programes d'intervenció

Estudis europeus com el de Wolfersdort (1989), constaten la necessitat de desinstitucionalitzar els menors dels recursos residencials unida a la conveniència de la reinserció en la pròpia comunitat fent un treball en l'entorn immediat. Igualment la importància del treball individual a partir de la incorporació d'un menor a un grup d'iguals (currículum especialitzat, tutoria, desenvolupament de potencialitats); la normalització com a una directriu prioritària de la intervenció; el treball preventiu en situacions de risc social per tal d'evitar les intervencions d'internament; la integració de la diferència a partir de xarxes normalitzades tot i comptar amb suports específics a les situacions més desprotegides.

Però l'acostament al medi obert ja sigui com a àmbit d'actuació, ja sigui com a criteri d'intervenció, és de difícil sistematització atesa la gran dispersió i mutació dels programes que el conformen. El registre mateix de les seves actuacions, quan es fa recerca i investigació, esdevé força complicat. I tot això perquè molts dels projectes són complement de programes d'un abast més ampli. Programes que volen atendre a un col·lectiu de destinataris heterogeni, sovint més que el previst en les seves documentacions inicials, per tal de

L'acostament al medi obert ja sigui com a àmbit d'actuació, ja sigui com a criteri d'intervenció, és de difícil sistematització atesa la gran dispersió i mutació dels programes que el conformen

respondre a necessitats concretes de determinats grups d'usuaris, al mateix temps que mantenir actuacions prou àmplies com per a evitar espais de possibles guetos en els seus serveis.

Aquest seguit de programes tenen dinàmiques pròpies tan específiques que sembla que es vulguin escapar contínuament de la mateixa indefinició del medi obert. A més, trobem endegades per part de l'Administració local o d'Entitats altres intervencions puntuals que responen a necessitats concretes i que es fa difícil d'ubicar dins un programa. La seva classificació i estructuració a l'entorn d'un model no sempre és possible, de tal manera que més aviat s'hi adscriuen al medi obert cercant una justificació o personalitat que encara no tenen per la manca de recorregut i pràctica en els seves intervencions.

Podem cercar un denominador comú de totes aquestes actuacions, com ara el pes que té en totes elles l'àmbit d'allò local i particular, especialment pel que fa referència al territori i als destinataris

Tot i així, podem cercar un denominador comú de totes aquestes actuacions, com ara el pes que té en totes elles l'àmbit d'allò local i particular, especialment pel que fa referència al territori i als destinataris. Són bones coneixedores del medi on es treballa i de les seves necessitats, de tal manera que esdevenen projectes i programes, quan es dóna el cas, privilegiats en el que fa referència a l'acostament a la realitat social, als recursos, i a les possibilitats de l'entorn.

I és que el medi obert des de la vessant de protecció, va néixer com a fruit de tot un seguit d'experiències educatives concretes que volien complementar o, fins i tot, ser alternatives a les tradicionals intervencions com l'educació formal. El seu caràcter extraordinari va fer que, sovint, fos un camp d'experimentació i naixement de continus projectes, que volien respondre a intuïcions, resoldre necessitats i problemes de diversos col·lectius. D'aquesta manera varen quedar definits molt abans els programes en medi obert que la seva fonamentació teòrica com a espai pedagògic.

Però cal puntualitzar que a l'educació no formal, especialment la que fa referència a l'animació sociocultural, ja hi trobem tot un procés de reflexió metodològic i epistemològic a l'entorn del seu espai d'intervenció. L'acció socioeducativa en medi obert, en ser en certa manera hereva seva, ha pres alguns d'aquests pressupòsits, no dedicant massa esforços a fer-ne una de pròpia, convertint el seu àmbit en un espai ple d'accions originals i noves, però pobre en plantejaments globals. Tot això dins d'un context d'intervenció canviant i experimental que dóna encara menys possibilitats de construir-hi una base teòrica, accentuant la urgència de la praxi. Ho confirma Costa Cabanillas (1994:257) des de la crítica a la pràctica professional de l'educació social, quan afirma que "en els escenaris de la pràctica professional existeixen poques oportunitats, més enllà de l'assaig i l'error, per desenvolupar les competències instrumentals necessàries i per a reflexionar sobre el que es fa.

Quan té l'oportunitat de fer-ho, la reflexió pot esdevenir un pensament circular o escassament productiu i orientador que planteja hipòtesi en sec, sense orientacions clares per a l'acció i sense indicadors que ens permetin saber si allò que plantejem és o no efectiu. I el que fa que un procés o una activitat siguin reflexius és la mateixa investigació”.

És per això que es fan necessàries dues tasques: per una banda, definir d'una manera consensuada què s'entén per medi obert i quins tipus d'intervencions el caracteritzen; i, per l'altra, treballar en la seva fonamentació tant teòrica com metodològica com a intervenció socioeducativa, diferenciant-la de la resta d'intervencions educatives, a més de donar-li un contingut propi.

El concepte de medi obert

El concepte de medi obert en educació social és sovint ambigu, o assumeix accepcions polivalents en els seus continguts segons la procedència i els interessos de les diverses iniciatives i projectes que l'utilitzen. Un dels motius que poden explicar la falta de claredat pot venir tant del seu origen interdisciplinari com de la dinàmica canviant que manté el context d'intervenció on actua.

Com hem vist ha estat un terme tradicionalment utilitzat per Justícia Juvenil fent referència a les intervencions amb menors sobre els que recauen mesures penals i amb els que el jutge no dictamina internament sinó altres actuacions compensatòries, habitualment sota la responsabilitat dels Delegats d'Assistència al Menor. Segons González (1992) en un sentit estricte tercer grau i medi obert fan referència al mateix: el règim/medi obert en l'àmbit penitenciari s'aplica als interns que estan classificats en 3er grau... però està relacionat amb l'articulació d'un seguit de recursos socials (laborals, de formació...) que permeten justificar al Reglament penitenciari un règim de vida quotidiana en el medi social.

També se l'ha relacionat directament amb la funció de l'educador o educadora que pertany a l'equip de la Unitat Bàsica Assistència Social Primària (UBASP). Des d'aquesta perspectiva, Mena (1999:142-143) defineix el medi obert a partir del seu estudi a l'entorn dels educadors de medi obert d'atenció primària, com “els espais que permeten una concurrència voluntària, una lliure circulació, una freqüència no obligada, en els que l'assistència no

implica necessàriament compromís i es possibilita un flux diversificat. Es tracta de llocs viscuts, generalment, amb naturalitat per la població que els utilitza. No existeix un cos de regles i normes totalment formalitzat”. A partir de la tasca de l’educador en medi obert, aquest autor planteja les següents característiques educatives per a aquest àmbit:

- Gestió de vida quotidiana amb un aprenentatge centrat en el procés de recolzar o establir fites i objectius, a través del reconeixement dels recursos interns i personals de l’individu; com externs que la vida i l’entorn ofereix.
- Relacions educatives establertes en el microsistema i en el mesosistema. El primer, com a àmbit on els coneixements, rutines de l’acció i habilitats es poden formar a través de l’educació no formal, formal i informal. El segon està format pels ambients vitals que reuneixen la multiplicitat de relacions socials en les que es troba una persona.
- La incidència de la tasca educativa ha de tenir un reflex en la socialització general, que ha de generar impacte en el àmbit de les mentalitats i que pot esdevenir pràctica social.
- Emergent de contradiccions socials fruit del treball amb població de risc en el seu propi medi que s’han de resoldre des dels diversos espais i on, tant els subjectes com la resta de la comunitat, formen part de la definició del problema com de la resolució del mateix.
- Integra concepcions de pedagogia social en contemplar dins la seva intervenció la formació i posicionament social dels individus, i de pedagogia comunitària en posar en relació el subjecte amb el seu medi ambient social.
- Està compresa en l’àmbit pedagògic de l’educació no formal i no escolar, entesa també com a educació complementària a la instrucció. Tot això ho fa mantenint una hegemonia de la tecnologia educativa centrada en la paraula, a més d’altres de base documental. Importància de l’estudi i coneixement de persones i grups abans de la fase de contacte per establir una empatia positiva a través del punt de contacte dels seus centres d’interès. Esdevé agent de connexió.
- Necessitat d’una veritable mediació social entre les institucions socials en sentit ampli, i les situacions d’exclusió, marginació o diferència, establint ponts de comunicació i dinàmiques de participació. Constitueix un veritable espai de frontera que permet l’actuació amb qualsevol grup d’edat.

Autors com Funes (2001) o Sedó (1999:34-35) presenten el carrer com un espai educatiu i d'intervenció per excel·lència, “ha estat el pare més present i la mare més estimada”, diu Sedó, on molts menors en risc social reben el gruix de la seva educació i on, en certa manera, desenvolupen unes habilitats pròpies i idiosincràtiques. El carrer marca per Sedó, igualment, un tipus de sensibilitat per part de l'educador, “i tocar aquest tipus de carrer, serà sovint estar en contacte amb el fred i la calor, amb la penya amb què es comparteix la colla de trinxeraires, amb la comissaria i la policia, amb les drogues... Seran espais fragmentats i tancats, barris amb fronteres i llenguatges simbòlics propis, s'hi viurà al dia amb un llenguatge més corporal que intel·lectual, i on les cares i els cossos reproduiran com un mirall la façana del barri. Viure-hi és també la possibilitat de desenvolupar un sisè sentit, especialitzat a mesurar tot el que passa de forma ràpida: la pell”.

Per a Funes (2001) el carrer es converteix en “un espai educatiu perquè es poden trobar amb els iguals, poden exercir maneres de ser pròpies d'ells mateixos. Emergeix com a possibilitat de crear una varietat i riquesa de relacions, estímuls i experiències en els quals cal trobar uns referents que aportin un seguit de recursos i d'actuacions per ampliar i significar totes aquestes interaccions. És el reconeixement de les possibilitats educatives existents en el medi natural de l'infant i l'adolescent”.

I és en aquest moment quan per a qualificar conceptualment el medi obert calgui parlar de necessitats. Les necessitats marquen les prioritats de la intervenció. Les carències a les que respondre són els eixos sobre els que es dissenyen els programes educatius. La comprensió del problema és la primera mediació necessària per a definir les intervencions. De tal manera que segons Gómez-Granell (2002) “el primer pas que s'hauria de fer és el d'avaluar el conjunt de serveis i recursos dels quals es disposa en l'actualitat, per a poder respondre a les necessitats dels ciutadans i de les ciutadanes. L'avaluació permetrà detectar aquells punts forts que s'han de continuar reforçant i els punts febles que cal millorar”.

I en tota identificació de necessitats hi ha sempre un referent, un model de desenvolupament sociopersonal i comunitari. Serà, doncs, molt important per al medi obert poder definir les variables rellevades a l'hora d'analitzar i interpretar les necessitats que afecten el camp dels usuaris dels programes.

En tota identificació de necessitats hi ha sempre un referent, un model de desenvolupament sociopersonal i comunitari

El medi obert, una estructura o una intervenció socioeducativa?

Sovint s'associa el medi obert a un seguit de projectes i programes que van relacionats directament amb una estructura de recursos humans i materials, i que esdevenen fruit d'una determinada decisió política (en sentit ampli), que el defineix, alhora que dissenya la seva intervenció. Aquesta és la reducció més corrent que ens podem trobar, en part per la dificultat de ser clars i rigorosos en la veritable idiosincràsia d'aquesta estructura.

El medi obert és, de moment, un plantejament d'intervenció socioeducativa

Però hem de ser conscients que, a diferència de les intervencions formals amb una definició molt acotada i amb unes expectatives de resultats, el medi obert és, de moment, un plantejament d'intervenció socioeducativa. I crec que això no s'ha de veure com una carència o mal resultat d'una manca de procés de consolidació, sinó com un avantatge que li permet flexibilitat i, a diferència per exemple de l'escola, prioritzar en la intervenció la persona dels seus destinataris sense quedar tancada en un currículum educatiu obligatori.

Així, des de la perspectiva d'una interpretació estructural del medi obert, els recursos determinaran sempre la qualitat de la intervenció, i podrien ser una excusa per caure en inèrcies o no respondre a un canvi de necessitats en el territori d'implementació i en els usuaris del servei.

Si, en canvi, entenem el medi obert com a intervenció socioeducativa, mantindrem encara viu el seu esperit experimental i d'originalitat, al mateix temps que donem la possibilitat als agents socials amb els que hi té relació de redefinir-lo segons les noves circumstàncies i necessitats de l'entorn.

Cap a una qualificació del medi obert

El medi obert com a context d'intervenció amb idiosincràsia pròpia, s'ha concebut com un espai educatiu en interrelació constant amb altres espais més regulats. Així, amb aquesta idea, i com ja s'ha descrit abans, es relaciona amb el més quotidià i proper al subjecte d'intervenció, places, bars, juntament amb escoles, associacions, esplais, etc., esdevenen els *locals* i els espais. La intervenció socioeducativa ha de permetre una acció conjunta sobre el grup de factors que són l'origen de les dificultats que troba i viu el menor, ha de tenir

present el seu caràcter actiu, ja que ha de comportar una acció de totes les parts implicades.

La finalitat de l'acció educativa en el medi obert, és incorporar a l'infant i adolescent dins del procés social i oferint-li els mitjans necessaris que li permetin prendre consciència crítica de la seva situació i, alhora, de totes les alternatives que se li presentin des del seu entorn, perquè d'aquesta manera tant el jove com la comunitat que l'acull entrin en una forma d'entesa i relació més enriquidora. Així, segons Sendra (1999), "gran quantitat de casos de menors en risc es contenen en el nucli, és a dir, s'incideix en el nen i en la família sense necessitat d'una separació d'aquests dos elements, però tampoc sense traspasar de nou el cas als Serveis Socials d'Atenció Primària, mantenint els EAIA la responsabilitat".

La tasca de l'educador consistirà, en conseqüència, en la configuració conscient de contextos rics i creatius amb un alt grau d'educativitat, perquè pugui generar crisis en el noi a partir del coneixement de la seva situació real. Aquesta acció, perquè sigui eficient i duradora, haurà d'anar acompanyada d'una acció sobre el medi i el teixit social.

La intervenció socioeducativa en medi obert es centra al carrer i des del carrer, però en interacció continuada amb tots els recursos, entitats i organitzacions que són presents al carrer. El medi obert resulta l'espai en el qual s'han de donar les intervencions i que en la seva interacció s'apliquen mesures com la mediació o la llibertat vigilada. És un tipus d'acció que es basa en la presència confiada, reconeguda, al territori on són les persones, de personatges accessible si acceptats amb capacitat d'incidència.

Luque i Camacho (1999:97) plantegen una sèrie d'objectius per a la intervenció en medi obert que ens ajuda a estructurar tot el referit fins ara. Aquests autors parlen de quatre grans actuacions:

- La institucionalització de ponts per consolidar espais d'integració social diversificada, per la població infantil i juvenil atesa pels Serveis d'assistència al menor, que serveixin de pont per a la normalització a diferents nivells: escola, associacions juvenils, formació professional, tallers, món laboral, orientació...
- Normalització: integrar el nombre més gran possible de nens i joves en institucions educatives ordinàries i garantir la seva permanència.
- Responsabilització dels menors i de les seves famílies: cerca en ells una consciència clara a l'entorn de la seva realitat i experiència que suposa la seva

Aquesta acció, perquè sigui eficient i duradora, haurà d'anar acompanyada d'una acció sobre el medi i el teixit social

participació en els serveis d'assistència de menors, assumint tasques i responsabilitats, i possibilitant relacions de col·laboració i treball amb els professionals que hi intervenen.

- Responsabilització de les institucions i de la comunitat en el seu conjunt. Aconseguint els nivells possibles d'implicació i adequació al medi de les diverses institucions relacionades amb la població atesa (CEIP's, IES's, CAP's, oficines de treball, clubs d'esport...).

Fernández, Sala, Riberas i Sogas (1999:32) plantegen dins un monogràfic sobre intervenció social amb diferents àmbits i destinataris, en l'apartat de menors, el treball a partir de dos eixos: la família i la comunitat. Per a ells l'objectiu és aconseguir que la família esdevingui l'eix vertebrador de la intervenció, aconseguint la plena autonomia, “cal apostar fort per la família per tal que sigui la protagonista de la seva recuperació i fer-la conscient de les potencialitats que té per aconseguir autonomia pròpia”.

Igualment el medi obert ha de potenciar la comunitat, així com el propi entorn com agents educatius per a assolir igualment la pròpia autonomia, unint esforços i recursos per tal d'optimitzar resultats.

Però el context d'intervenció del medi obert es configura com un espai difícilment acotable, perquè tota realitat propera a les vivències dels infants i adolescents, és un espai susceptible de ser utilitzat per a l'acció educativa. Això significa que l'educador ha de mantenir una relació regular amb l'entorn de la seva intervenció, a més de ser un bon coneixedor de totes les seves implicacions en la vida dels destinataris del seu treball. Des d'aquesta valoració també neix la idea que els espais socials, els espais ciutadans siguin espais educatius¹, i ajudin a estructurar elements positius de referència per al menor.

El context d'intervenció del medi obert es configura com un espai difícilment acotable, perquè tota realitat propera a les vivències dels infants i adolescents, és un espai susceptible de ser utilitzat per a l'acció educativa

Algunes reflexions per al debat

Però el medi obert definit com a intervenció socioeducativa que prioritza la seva acció en un determinat espai proper a l'infant i les seves vivències, i amb uns criteris integradors i d'estreta relació amb la resta d'agents socialitzadors del territori, té tot un seguit de reptes de futur que no fan referència només a qüestions estructurals o de finançament, sinó de definició de prioritats i d'estratègies d'implementació.

De les possibles, en voldria destacar les següents:

- La capacitat adaptativa del medi obert a les noves necessitats del territori. Especialment si actua amb criteris d'intervenció especialitzada atenent a una minoria d'infants o permet flexibilitzar i ampliar les incorporacions.

- La implicació del medi obert en les dinàmiques comunitàries del territori, esdevenint un projecte integrador i enriquidor de les relacions socials entre col·lectius i entitats.

- Plantejar el medi obert com una veritable alternativa a l'internament residencial, amb dinàmiques més intenses i globalitzadores sobre la persona de l'infant.

- La necessitat d'enfortir i complementar les relacions de coordinació i derivació amb d'altres recursos d'infància, d'atenció a la família o de desenvolupament comunitari. És a dir, la creació de veritables xarxes d'acció i coordinació entre els agents socials, les entitats i els destinataris de la seva acció.

- Mantenir la idiosincràsia no des de la definició estructural, sinó des de la intervenció socioeducativa, realitzant aportacions diferents a la resta d'agents socials i educatius.

- Evitar les accions de protecció immediata, de cobertura preventiva, sobre la construcció de línies d'intervenció a mig termini que ajudin a definir en un territori les línies socioeducatives amb els seus menors que pateixen situacions de risc.

- És per tot això, que seria molt convenient revisar els diferents programes des de les accions i respostes que mantenen per tal de resoldre les necessitats i les demandes reals, amb la consegüent adequació a les expectatives que hi té posades en ell tant la col·lectivitat que n'és la usuària, com les institucions públiques i agents socials que intervenen dins el territori de la intervenció.

- És per això que la intervenció en medi obert necessita de bons diagnòstics, d'anàlisis dobles que, per una banda interna, faci referència a les previsions de necessitats amb què es troben els dinamitzadors del programa; i, per una banda externa, realitzi un bon acostament als interlocutors socials que permeti esbrinar les noves urgències que definiran en el proper futur les línies de fons de l'acció educativa.

- I Vegeu referències bibliogràfiques al concepte de ciutat educadora com ara: L'Agenda 21: cap a un desenvolupament sostenible (Ajuntament de Vitòria, 1998), Girona Ciutat Educadora. Recursos Educatius (Ajuntament de Girona, 2000); Les ciutats que s'eduquen (Diputació de Barcelona, 1999).

Bibliografia

- Casas Aznar, Ferran**, *Infancia, perspectivas psicosociales*. Editorial Paidós. Barcelona, 1998.
- Comas, M.; Funes, J.**, *Educadores i educadors de carrer: de l'opció ideològica a l'opció tecnicometodològica*. Fundació Jaume Bofill. Barcelona, 2001. 103 p.
- Costa Cabanilles, Miquel**, a Congrés europeu d'atenció a la infància. Novembre 1992, Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar Social, Barcelona, 1994.
- Funes, Jaume**, "Com treballar per a evitar la institucionalització". *Educació Social* n. 12. Barcelona, maig /agost 1999. pp. 10-19.
- Funes, Jaume**, "La nova llei penal juvenil: una lectura en clau educativa i que intenta ser il·lusionada". *Educació Social*, n. 18. Barcelona, maig/agost 2001.
- Fernández, V., Sala, E., Riberas, G., Sogas, Mª A.**, "Panoràmica de les alternatives a la institucionalització en els diferents àmbits". *Educació Social* n. 12. Barcelona, 1998. pp.102-106.
- Generalitat de Catalunya**, *Un nou model d'Atenció a la Infància en risc a Catalunya. Línies estratègiques*. Publicacions de Departament de Justícia. Barcelona, 2001.
- Gómez-Granell, C.; García Milà, M.; Ripol-Millet, A.; Panchon, C.** (coord.), Informe 2002, la Infància i les famílies als inicis del s.XXI. Volum 5: *La infància en situació de risc*. Institut d'infància i mon urbà. Observatori de la infància i la família. Barcelona, 2002.
- González Navarro, Sergi**, *La presó oberta. Recursos socials i atenció en el propi medi*. Centre Estudis Jurídics i Formació especialitzada de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1992. 111 p.
- Luque Domínguez, Pedro A.; Camacho Herrera, A.**, "La acción educativa en medio abierto: el educador de calle y los programas comunitarios". (p.92-98). A Ortega Esteban, José (coord.), *Pedagogía social Especializada*. Ariel Educación. Barcelona, 1999. 217 p.
- Maluquer de Motes, C.**, "Medidas Jurídicas de protección del menor en nuestro derecho". A Villagrasa Alcaide, C. *Explotación y Protección jurídica de la Infancia*. Cedecs Editorial S.L. Barcelona, 1998. 248 p.
- Mena Casamort, Jordi**, El educador social en medio abierto: el educador social comunitario y el educador de calle. (pp.141-149). A **Ortega Esteban, José** (coord.), *Educación social Especializada*. Ariel Educación. Barcelona, 1999 (b). 217 p.
- Sedó, Carles**, *Treballant com a educadora o educador social*. Edicions Pleniluni. Col·lecció Animació Sòcio-cultural n.18. Barcelona, 1999. 127 p.
- Sendra i Recasens, Ramon**, "Una aproximació a la Direcció General d'Atenció a la Infància". *Justiforum* n. 10 Barcelona. Centre Estudis Jurídics, 1999.
- Sevilla Bujalance, Juan Luis**, *El menor abandonado y su protección jurídica*. Servicio de publicaciones de la Universidad de Córdoba. Córdoba, 2002. 318 p.